

TRENING ROZWOJU MORALNEGO JAKO PROGRAM ZAPOBIEGANIA OPÓZNIENIOM W MYŚLENIU MORALNYM UCZNIÓW

1. Prowadzenie treningu wnioskowania moralnego

Kompetencje dotyczące oceny moralnej.

Celem dyskusji o dylematach moralnych jest nabycie kompetencji moralnych. Zgadzając się z Kohlbergiem zdefiniujemy ją w następujący sposób: „jest to umiejętność podejmowania decyzji i dokonywania ocen, które są moralne (oparte na wewnętrznych zasadach), oraz działania zgodnie z tymi ocenami”

Do definicji tej dodalibyśmy umiejętność działania zgodnie z zasadami moralnymi, nawet jeśli podlegamy presji innych sił, takich jak opinia większości, niemoralne prawa lub zwyczaje, niepodważalne autorytety albo po prostu ignorancja bądź lenistwo.

Zachowanie kiedy czujemy się sparaliżowani przez prawdziwie moralny dylemat, w związku z którym nie widzimy innego wyjścia niż pogwałcenie ważnych zasad moralnych, również mieści się w pojęciu kompetencji moralnych.

Według Kohlberga dojrzały rozwój moralny musi opierać się zarówno na:

- a) zasadach moralnych, którymi dana osoba się kieruje,**
- b) sytuacji, w której dana osoba doświadcza dylematu moralnego.**

Dlatego też ocena moralna musi być jednocześnie stała (ze względu na zasady moralne danej osoby) oraz zróżnicowana (w zależności od konkretnej sytuacji).

Jak stymulować uczenie się o moralności

Trudno wyobrazić sobie wszystkie sytuacje stanowiących dylemat moralny, jakie dana osoba doświadcza w swoim życiu, tym bardziej trudno jest znaleźć dla nich wszystkie rozwiązania. Jedyne, co możemy zrobić, to przygotować dzieci i młodzież, do samodzielnego rozwiązywania swoich dylematów moralnych oraz korzystania z rad i wsparcia innych.

Stwierdziliśmy, że najlepszym sposobem na przygotowanie do tego dzieci i młodzieży jest postawienie ich w sytuacjach, które muszą się nauczyć rozwiązywać, przy naszym wsparciu i pomocy. Tego rodzaju nauczanie może być porównane do szczepionki, która zawiera osłabione wirusy i dzięki którym stymuluje się ciało aby nauczyło się jak walczyć z ich prawdziwym atakiem.

Stosując metodę dyskusji o dylematach moralnych umieszczamy dzieci i młodzież w na wpół realnej sytuacji, w której pojawia się dylemat i konfrontujemy go w grupowej dyskusji, wywołującą emocje i reakcje społeczne, które muszą być wzięte pod uwagę. Podczas niej uczestnicy dyskusji rozbudowują swoje moralne kompetencje poprzez :

- a) podawanie powodów swojej opinii dotyczące danego problemu moralnego,**
- b) wysłuchanie opinii przeciwstawnej, ocenienie jej i przeanalizowanie,**
- c) nauczenie się radzenia sobie z konfliktami powodowanymi presją grupy,**
- d) nauczenie się przyjmowania perspektywy osoby podejmującej daną decyzję dotyczącą dylematu moralnego i osób, na których ta decyzja będzie miała wpływ.**

Konfrontacja z kontrargumentami jest niezwykle silnym stymulatorem rozwoju moralno-poznawczego.

Wsparcie i wyzwanie

Używając poważnych dylematów moralnych trener (nauczyciel) jest w stanie stworzyć środowisko sprzyjające uczeniu się, na tyle realne, aby pojawiły się emocje moralne oraz presja społeczna. Zmieniając cykle wsparcia i wyzwania możemy być pewni, że stymulacja emocji moralnych i napięcia społecznego nigdy nie osiągnie punktu, w którym uczenie stanie się niemożliwe.

W celu pełnego wykorzystania procesu uczenia się ważne jest, aby uczestnicy mieli do czynienia z odpowiednią ilością intensywnych konfliktów, które nie będą dla nich ani zbyt nudne ani zbyt przerażające. W przeciwnym razie, proces uczenia się zostanie stłumiony. Aby tego uniknąć trener (nauczyciel) musi a) wybrać odpowiedni dylemat oraz b) zorganizować dyskusję w taki sposób, żeby uczniowie doświadczyli zarówno wsparcia, jak i wyzwania.

Ogromną trudnością, z którą spotykamy się w każdej metodzie nauczania, jest fakt, że każde dziecko uczy się w inny sposób. Sposób proponowanej dyskusji pozwala dobrze sobie radzić z tym problemem, ponieważ fazy wsparcia i wyzwania są w równowadze, pomagając w ten sposób nauczycielowi utrzymać atmosferę sprzyjającą uczeniu się, przyspieszając lub zwalniając przy użyciu tych dwóch faz.

Oczywiście trener (nauczyciel) musi być bardzo dobrze przygotowany do pracy tą metodą. Żeby utrzymać proces uczenia się w optymalnej fazie, musi dobrze znać sztukę prowadzenia dyskusji oraz być świadomym odpowiedzialności, jaka się z tym wiąże.

Dylematy

Należy pamiętać o tym, aby proponowane do dyskusji dylematy były jak najbardziej realnymi po to by przyciągnąć uwagę uczniów i pozwolić na żywą i poważną dyskusję.

Jeśli historyjka zawierająca dylemat moralny nie jest prawdziwa dla uczestników, nie będzie stymulatorem rozwoju moralno-poznawczego uczniów. Dlatego też trener (nauczyciel) powinien bardzo uważać, żeby dyskusja nie stała się nieprawdziwa poprzez spontaniczne zmiany historyjki, nie może pozwalać uczniom, żeby „symulowali” swoje argumenty i opinie.

Dylematy mogą być zaczerpnięte z literatury, gazet lub z własnego doświadczenia. Wielką zaletą takich dylematów jest to, że trener (nauczyciel) może je zmieniać i dopasowywać do celów jego i grupy .

Stopień trudności dylematu moralnego zawsze powinien być dostosowany do doświadczenia i dojrzałości uczestników. Aby przygotować dobre spotkanie dotyczące dyskusji o dylematach moralnych, trener (nauczyciel) powinien mieć odpowiednie kompetencje i doświadczenie.

Dylemat powinien swoim opisem nie powinien być zbyt długi.. Optymalna długość sesji to od 1 godz. 20 minut do 1godz. 40 minut. Jedna sesja zawierająca dyskusję o dylematach moralnych wydaje się wystarczać na dwa tygodnie.

Zaprezentowana tu strategia rozumowania moralnego korzysta z zasad dyskusowania o dylematach moralnych opartych na teorii rozwoju moralnego Kohlberga. Poszerzona została jednocześnie o dodatkowe analizy kwestii etycznych. Wprowadzamy jednocześnie nowe punkty widzenia dzięki czemu strategia ta daje osobom rozumującym moralnie dodatkową wiedzę i umiejętności, pozwalające na głębszą rozważę i zrozumienie.

Podsumowując, w czasie treningu, rozumowania moralnego we wspólnej dyskusji grupa rozwija zdolności podejmowania dojrzałych moralnie decyzji. Rolą prowadzącego jest ułatwianie i pobudzanie do dyskusji o zagadnieniach moralnych, koncentrowanie uwagi dyskusujących na omawianym problemie oraz tworzenie atmosfery zaufania i tolerancji. Jest to ważniejsze od zręczności w diagnozowaniu etapów moralnych na jakich znajdują się poszczególni członkowie grupy.

2. Przebieg trening rozumowania moralnego.

Podczas omawiania dylematów moralnych należy przeprowadzić uczestników przez pięć następujących kroków:

- *Co powinienem zrobić w takiej sytuacji?*
- *Dlaczego podejmę ten kierunek działania?*
- *Jak widzę sytuację z punktu widzenia drugiej osoby?*
- *Jak bym się poczuł będąc na miejscu tej osoby?*
- *Co z tego wynika i dla kogo?*

Zamiast pozwolić uczestnikom na reagowanie i działanie bez zastanowienia, strategia moralnego rozumowania zachęca ich do refleksji nad tymi bardzo ważnymi sposobami postępowania. To umacnia ich w podejmowaniu rozsądnych moralnych decyzji, zachęca do zrozumienia podstaw moralnych wyborów innych osób i do rozwinięcia umiejętności pomagających negocjować pozytywne wyniki.

3. Strategia nauczania.

Poniżej zostaną przedstawione zadania, jakie należy wykonać w każdym kroku strategii rozumowania moralnego i kilka sugestii dotyczących sposobów ułatwiania tego procesu przez trenerów.

Rozpoczynamy od zdefiniowania dylematu moralnego.

Aby przedyskutować dylemat, wszyscy w grupie powinni mieć świadomość czego on dotyczy i kogo obejmuje. Uczestnicy muszą znać wszystkie istotne fakty dotyczące sytuacji. Ważne jest, aby ustalić gdzie i kiedy sytuacja ma miejsce, ponieważ kontekst jest niezwykle istotny dla podjęcia decyzji. Prawdopodobnie nie wszystkie szczegóły ważne dla podjęcia decyzji są oczywiste, i może zaistnieć konieczność zadania pytań, celem bliższego sprecyzowania kontekstu dylematu. Zadając na przykład takie pytanie – „Mario, mogłabyś mi powiedzieć swoimi słowami, jak Jasio opisał tę sytuację?”, trenerzy upewniają się co do tego jak dylemat został zrozumiany, czy jasne jest słownictwo, i co inni o tym dylemacie mówią.

Strategia rozumowania wymaga spełnienia tego kroku przez całą grupę, aby upewnić się, że wszyscy uczestnicy mają wiedzę potrzebną do podejmowania rozsądnych wyborów.

Jednym z ważnych pytań w tej fazie jest również zadanie pytania, wiążącego kwestie zawarte w dylemacie z własnymi doświadczeniami uczestników.

W tej części pytaniami wspomagającymi w dyskusji nad dylematem byłyby takie pytania:

„Na czym polega problem osoby X?”

„Jaki to problem?”

„Czy takie sytuacje się zdarzają?”

„Czy znasz podobną sytuację z własnego życia?” (koniecznie)

Przechodzimy do kroku pierwszego: Indywidualny wybór działania

W tym punkcie procesu istotnym jest, aby każdy uczestnik przedstawił własną postawę co do kierunku działań w omawianym dylemacie. Uznając, że istnieje dylemat moralny, wykonujemy pierwszy krok w procesie - stawiamy pytanie moralne. Podstawowe pytanie jakie trenerzy

powinni zadać powinno brzmieć: **Co bohater dylematu powinien zrobić?** Celem jego jest skoncentrowanie się na tym co powinno się w tej sytuacji zrobić. Na tym poziomie uczestnicy mogą nie być całkowicie zdecydowani, ale powinni zająć przynajmniej wstępną pozycję.

Inne pomocne pytania:

Co można zrobić w takiej sytuacji?

Jak można się zachować w takiej sytuacji?

Co mógłby zrobić ktoś, kto ma inny punkt widzenia?

Jaka jest alternatywa?

Uwaga!

W tej części dyskusji tak zresztą jak i później, ważnym jest, aby trenerzy dbali o rozwijanie interakcji pomiędzy uczestnikami, np. „Jolu, co ty myślisz o tym co powiedział Jasiek?” W ten sposób zachęcają uczestników zadając pytania dotyczące zajmowanych przez nich stanowisk. Powinni również dbać o to, by wypowiedzi uczestników były dla nich wszystkich zrozumiałe. Np. „Mario, co dla Ciebie znaczy sprawiedliwość?” (zadając podobne pytania pomagamy uczestnikom wyjaśniać im ich własne określenia)

Następnie podejmujemy krok drugi: Określenie powodów wyboru (motywy)

Kiedy każdy z członków grupy zdecyduje jakie działania (jego zdaniem) należy podjąć, ważnym jest stworzenie im okazji do zakomunikowania innym, motywów swojej decyzji. Chodzi tu o podanie powodów wspierających ich decyzje. Powód takiego rozwiązania jest ważny, jeśli nawet nie najważniejszy dla zrozumienia siebie. Można postąpić „dobrze” przy pomocy „złego” myślenia, i postąpić „źle” przy pomocy „dobrego” myślenia. Fundamentalnym pytaniem w tym kroku jest pytanie „**Dlaczego**” - „**Dlaczego wybierasz takie rozwiązanie?**”

Już w tej części dyskusji należy pamiętać, że rolą trenerów jest pobudzanie uczestników do społecznego myślenia. Powinno polegać to na zadawaniu uczestnikom pytań pomagających zaburzać ich równowagę poznawczą. Może się to odbyć na przykład poprzez badanie spornych kwestii, np. „Paulino, czy kłamstwo w obronie przyjaciela, jest zawsze do zaakceptowania?” lub „A jeśli ta osoba byłaby Twoim najlepszym przyjacielem?”.

Inne pomocne pytania:

Dlaczego ktoś tak postępuje?

Dlaczego Ty byś tak zrobił?

Co jest tu dla ciebie najważniejsze?

Dlaczego to powiedziałeś?

Dlaczego myślisz, że to jest dobre/właściwe?

Co doprowadziło Cię do takiego przekonania?

Dlaczego tak się zdarza?

Dlaczego?

Kolejny - trzeci krok: Interesariusze, czyli punkt widzenia innych osób

W tym punkcie uczestnicy powinni potrafić wyjaśnić punkt widzenia każdej osoby, albo grupy mającej związek z dylematem. Jest to ważne, ponieważ uczestnicy mogą identyfikować się tylko z jedną z zaangażowanych osób. Dobrze przemyślany wybór powinien także obejmować rozważenie punktu widzenia innych osób. Uczestnicy powinni identyfikować się z innymi, aby zrozumieć, że inni ludzie mogą mieć inne potrzeby i priorytety niż oni sami, a także różniące się pomiędzy sobą.

Przykładem takiego rozumowania może być zadanie następującego pytania uczestnikom - „Julio, wspomniałaś, że Jasiek powiedział, iż chciałby aby jego przyjaciółka skłamała, jeśli ją to ochroni.

Czy właściciel sklepu chciałby, żeby ona skłamała?” (pytanie uczestników, jak oni widzą sytuację z punktu widzenia innej postaci lub z perspektywy do tej pory nie omawianej).

Inne pomocne pytania:

Kto bierze udział w tej sytuacji?

Jak tę sytuację mogą patrzeć inne osoby?

Na kogo jeszcze może oddziaływać ta sytuacja?

Czy może dotknąć kogoś bliskiego lub ważnego dla Ciebie?

Co to może spowodować dla Ciebie?

Dla społeczeństwa?

Krok czwarty: Empatia, czyli co mogą przeżywać inne osoby w tej sytuacji

Według teorii Kohlberga, dzieci i młodzież charakteryzujące się opóźnieniem moralnym potrzebują wsparcia w rozbudowaniu możliwości społecznego przyjmowania perspektyw, które pozwolą im osiągnąć właściwy dla ich wieku poziom rozwoju społecznego.

Metaforycznie empatia jest to „przebłysk ludzkiego zainteresowania innymi, spoiwo, które umożliwia życie społeczne”. Dosłownie jest to „wczucie się” w cudze emocje.

Empatia ma również przeciwstawne skojarzenia z agresywnym zachowaniem. Im bardziej wsłuchujemy się w innych, doświadczając ich światów emocji i myśli i przyjmujemy ich perspektywę, tym mniej jesteśmy skłonni do zadania im bólu lub skrzywdzenia ich. Inaczej mówiąc, empatia i agresja kłócą się ze sobą, dlatego ćwiczenie tej pierwszej pomaga przezwyciężyć tę drugą.

Stawianie pytań w tym kroku zachęca uczestników do wyobrażenia sobie szkód wyrządzonych bliskim im osobom i dzięki temu jest „sposobem na skierowanie empatii w stosunku do bliskich oraz postawy skoncentrowanej na tu i teraz przeciwko nim samym, wykorzystując je do rozwoju motywacji prospołecznej”.

Niektóre sytuacje problemowe i następujące po nich pytania zachęcają uczestników do przyjęcia perspektywy osoby, która nie jest bezpośrednio obecna w sytuacji, jak w przypadku, gdy mamy do czynienia z podejmowaniem decyzji o tym, że kradzież radia z samochodu jest niewłaściwa nawet, jeśli chodzi o samochód kogoś obcego.

Pytania jakie w tej części dyskusji powinni zadawać między innymi trenerzy można by nazwać pytaniami badającymi „odwrotności”. Np. „Jurku, czy chciałbyś być potraktowany w ten sposób?” Tak zadane pytanie pozwala im spojrzeć na daną sytuację bardziej jako odbiorca niż jako sprawca, dzięki czemu mogą poczuć się w „czyjejs skórze” lub w „czyichś butach”.

Warto też w tym miejscu zaznaczyć za Jackiem Morawskim, że empatia nie jest współczuciem dla agresorów ani okazywaniem sympatii. Wprost przeciwnie, sympatyzowanie z osobami agresywnymi jest zachowaniem nieprofesjonalnym, utwierdzającym takie osoby w przekonaniu, że ich agresja jest akceptowalna, i hamującym postępy treningu.

Inne pomocne pytania

Co czujesz Ty w tej sytuacji?

Co mogą czuć inne osoby?

Co taki człowiek mógłby o tym pomyśleć?

Jak byś się czuł gdybyś tak się zachował?

Co w takim przypadku ten ktoś mógłby zrobić, i dlaczego?

Krok Piąty: Konsekwencje, czyli jakie są możliwe i prawdopodobne następstwa każdej z możliwości.

Trener zwraca także uwagę na to, aby w dyskusji uwzględniono konsekwencje natychmiastowe, bliskie, i konsekwencje odległe, długoterminowe. Można to na przykład uzyskać, zadając pytania sondujące, badające uniwersalne konsekwencje – „Aniu, jak by wyglądał świat gdyby wszyscy łamiący prawo czuli się usprawiedliwionymi?” lub „Ewo, chciałabyś żeby wszyscy ludzie postępowali w ten sposób w podobnych sytuacjach?” (zapytanie uczestników, jak myślą, co by się działo, gdyby wszyscy postępowali w podobny sposób)

Inne pomocne pytania:

Co z tego wynika i dla kogo?

Jakie są pożądane następstwa każdego zachowania?

Jakie mogą być niepożądane następstwa?

Co z tego może wyniknąć?

Dlaczego uważasz to za ważne?

Jeżeli tak by się zdarzyło, to co jeszcze z tego wyniknie?

Indywidualna refleksja

Może zdarzyć się, że początkowy pogląd uczestnika zmienił się po przeprowadzonej dyskusji. Czasami wybór pozostał ten sam, ale zmieniły się powody dla dokonania takiego wyboru. Prawdopodobnie grupowa dyskusja skłoniła uczestnika do ponownego przemyślenia początkowych wyborów. Ostatecznie uczestnicy powinni sami podjąć własną decyzję i powinni umieć wyrazić powody leżące u podstaw takiego wyboru.

Trenerzy muszą liczyć się z tym, że uczestnicy będą prezentowali różny poziom umiejętności rozumowania. Aktywna dyskusja pozwoli im obserwować różne poziomy (w tym i wyższy) umiejętności i zastanowić się nad własną umiejętnością rozumowania. To wspinanie się na wyższy poziom rozwoju, zaowocuje poznawczym konfliktem i może działać jako katalizator w rozwoju własnej umiejętności rozumowania moralnego.

Każdy z tych kroków jest elementem szczegółowego procesu poddania faktów analizie pod kątem pięciu punktów widzenia. Każdy z tych pięciu najczęściej używanych punktów widzenia oferuje kryteria pomagające rozwiązać dylemat moralny „co powinno być zrobione” poprzez narzucanie poczucia porządku imperatywów moralnych.

Podczas tego procesu, uczestnicy powinni otrzymać wskazówki, które pomogą im zrozumieć kryteria i ograniczenia każdego punktu widzenia, oraz to, w jaki sposób każdy punkt widzenia będzie wpływał na właściwe działania w tej konkretnej sytuacji. Zrozumienie uzasadnienia każdego punktu widzenia jest dla uczestników tak ważne, jak działania przez nie sugerowane.

Rola trenerów

Rola trenera w prowadzeniu takiej dyskusji jest bardzo ważna. Jednym z krytycznych czynników może się okazać czas. Celem dyskusji może być określenie i porównanie różnych wyborów, a czas może się skończyć, kiedy dyskusja jest jeszcze w toku. Jeśli celem dyskusji jest osiągnięcie konsensusu co do najlepszego właściwego wyboru działań (na przykład, jakie zasady powinna uwzględnić grupa w celu rozwiązania problemu) spotkanie może się skończyć zanim grupa wspólnie podejmie zadowalającą decyzję. Jeśli tak się stanie, niektórzy uczestnicy mogą czuć się sfrustrowani, ponieważ wciąż nie mają odpowiedzi. Należy pamiętać, aby nie zakładać, że wszelkie pytania skoncentrowane na tym co trzeba zrobić, koniecznie muszą mieć jedną poprawną odpowiedź. To mogłoby zniweczyć cel przeprowadzania dyskusji. Trzeba zachęcać uczestników do prezentowania sprzecznych punktów widzenia, wyrażania przyczyn dla formułowania tych

poglądów, słuchania poglądów innych osób, oraz powodów dla ich formułowania, a także dokonywania wyboru (z uzasadnieniem), właściwego, ich zdaniem, kierunku działań. Proces dyskusowania jest ważny sam w sobie. Jednakże ważne jest, aby nadać każdej dyskusji pewne ramy, również czasowe. Trenerzy powinni zostawić sobie trochę czasu przed zakończeniem spotkania na podsumowanie dotychczasowej dyskusji, zanotowanie poczynionego przez grupę postępu, rozpoznanie różnorodności przyjętych postaw.

KROKI WNIOSKOWANIA MORALNEGO

KROKI	PYTANIA POMOCNICZE
Alternatywy	Co można zrobić w takiej sytuacji? Jak można się zachować w takiej sytuacji? Co mógłby zrobić ktoś, kto ma inny punkt widzenia? Jak jest alternatywa?
Motywy	Dlaczego ktoś tak postępuje? Dlaczego Ty byś tak zrobił? Co jest tu dla Ciebie najważniejsze? Dlaczego to powiedziałeś? Dlaczego myślisz, że to jest dobre/właściwe? Co doprowadziło Cię do takiego przekonania? Dlaczego tak się zdarza? Dlaczego?
Interesariusze	Kto bierze udział w tej sytuacji? Kto może być włączony? Na kogo jeszcze może oddziaływać ta sytuacja? Czy może dotknąć kogoś bliskiego lub ważnego dla Ciebie?
Empatia	Co czujesz Ty w tej sytuacji? Co mogą czuć inne osoby? Dlaczego zadałeś to pytanie? Co taki człowiek mógłby o tym pomyśleć? Co w takim przypadku ten ktoś mógłby zrobić, i dlaczego?
Konsekwencje	Co z tego wynika i dla kogo? Jakie są pożądane następstwa każdego zachowania? Jakie mogą być niepożądane następstwa? Co z tego może wyniknąć? Dlaczego uważasz to za ważne? Jeżeli tak by się zdarzyło, to co jeszcze z tego wyniknie?

Alternatywy

W tym kroku istotną sprawą jest wygenerowanie jak największej liczby różnych możliwych rozwiązań, przy równoczesnym unikaniu ich oceny. Rozwiązania te można notować na tablicy lub plakacie. Ocena alternatyw pojawi się w jednym z kolejnych kroków w formie analizy konsekwencji każdej z nich. Częstym efektem dobrego treningu wnioskowania moralnego jest doprowadzenie przez trenera do takiej sytuacji, w której uczestnik w trakcie treningu wybierze inny sposób działania, niż pierwotnie wymieniony.

Motywy

Ten krok wnioskowania moralnego polega na ustaleniu przez trenera, na który z siedmiu sposobów, przedstawionych w tabeli uczestnik podejmuje decyzje moralne. Trener może nauczyć uczestników, jakie są sposoby podejmowania decyzji moralnych, ale lepiej odłożyć to na ostatnie zajęcia wnioskowania moralnego, kiedy uczestnicy już sami to przećwiczą. Wcześniejsze wprowadzenie teorii sposobów wnioskowania moralnego może nasilać tendencje uczestników do pokazywania się w „dobrym świetle”, przez wybieranie argumentów z „wyższych” sposobów wnioskowania, aby przypodobać się trenerowi. Preferujemy więc nie dostarczanie uczestnikom przedwcześnie wiedzy o sposobach wnioskowania moralnego, gdyż może to powodować fałszywe wnioskowanie na piątym lub szóstym poziomie, który uczestnicy uznają za najbardziej pożądany przez trenera. Sposób wnioskowania moralnego trener ustala na podstawie odpowiedzi uczestników na pytania odnoszące się do poszczególnych sposobów wnioskowania. Pytania wprowadzające mają zwykle formę „Dlaczego wybierasz takie rozwiązanie?” albo „Dlaczego podejmujesz taką decyzję?”. Pytania sondujące poszczególne sposoby wnioskowania najlepiej jest zadawać począwszy od poziomu zerowego w górę. Uczestnicy nie lubią takich pytań. Większość nie zastanawiała się nad takimi kwestiami i pytania te są dla nich prawdziwym wyzwaniem, co może skutkować szybko objawami zmęczenia lub zdenerwowania. Zdarza się, że w trakcie tego kroku uczestnicy pocą się, wykazują dezorientację poznawczą itp. Objawy takie mogą też wskazywać na wywołanie dysonansu poznawczego, co jest pożądanym celem treningu. Nie należy więc odpuszczać, uwzględniając oczywiście możliwości psychiczne i intelektualne skazanych oraz elastycznie reagując na ich obserwowane zachowania werbalne i niewerbalne (ton i siła głosu, ruchy rąk, nóg i tułowia, grymas twarzy, łzy itd.).

Trener zapamiętuje lub notuje, na jaki sposób wnioskuje poszczególni uczestnicy i w trakcie kolejnych treningów wnioskowania moralnego zadaje pytania, pozwalające im wnioskować moralnie w taki sposób, który wcześniej nie wystąpił w ich wypowiedziach.

Interesariusze

Interesariusze to grupa osób, bezpośrednio lub pośrednio związanych z sytuacją, jednakże żywotnie zainteresowanych tą sytuacją i jej konsekwencjami. W dylemacie Henryka interesariuszami są: sam Henryk, jego żona, rodzina Henryka, lekarz - wynalazca leku, policjant Bogdan i jego przełożony, sędzia rozpatrujący sprawę, dwunastu przysięgłych, pracownicy mediów opisujący tę sprawę, ogół społeczeństwa, zainteresowanego w tym, żeby panował porządek i bezpieczeństwo. W miarę dyskusji nad tym krokiem uczestnicy dochodzą do wniosku, którego sobie z reguły wcześniej nie uświadamiali, że nawet pojedyncze zachowanie konfliktowe wciąga wielką liczbę osób, a w końcu może rykoszetem dotknąć samego sprawcę i jego rodzinę.

Empatia

Słownik psychologii Rebera wyróżnia cztery definicje empatii: „1. Poznawcza świadomość i rozumienie emocji oraz uczuć innej osoby. (...); 2. Zastępcza reakcja afektywna na doświadczenia emocjonalne innej osoby, polegająca na odzwierciedlaniu lub naśladowaniu tej emocji. (...); 3.

Przyjmowanie, w czyimś pojęciu, roli innej osoby. To znaczenie pochodzi od 1., ale różni się nieco tym, że dodatkowo występuje tu myśl, iż empatia obejmuje też przyjęcie perspektywy innej osoby. Znaczenie to jest powszechne w literaturze dotyczącej rozwoju moralnego - niektórzy teoretycy dowodzą, że empatia w stosunku do innych jest koniecznym warunkiem rozwoju moralności; 4. w teorii osobowości H.S. Sullivana: niezwerbalizowany, niejawni proces komunikacji, w którym postawy, uczucia i osądy są przekazywane od osoby do osoby bez publicznej jej artykulacji."

Empatyczne rozumienie drugiej osoby jednocześnie powstrzymuje negatywne interakcje i ułatwia pozytywne. Istnieją wyraźne dowody na to, że okazywanie drugiej osobie empatii i czasowe przyjęcie jej punktu widzenia zmniejsza lub powstrzymuje agresywne reakcje wobec tej osoby (Feshbach). Inaczej mówiąc, empatia i agresja kłócą się ze sobą, dlatego ćwiczenie tej pierwszej pomaga przetrwać tę drugą.

Twierdzenie, że empatia pomaga w pozytywnych relacjach interpersonalnych, potwierdza wiele badań. Przegląd badań dotyczących wpływu empatii na relacje interpersonalne ujawnia, że jest ona niezwykle skutecznym środkiem pomagającym w przyciąganiu ludzi, dwustronnej otwartości, rozwiązywaniu konfliktów i indywidualnym rozwoju (Goldstein i Michaels, 1985). Jej możliwości są naprawdę duże. Te same badania prowadzą nas do definicji empatii, jako wieloetapowego procesu składającego się z odbierania sygnałów emocjonalnych, afektywnego odbicia otrzymanych emocji, ich nazywania oraz komunikacji. Empatia, jako krok wniosowania moralnego jest, więc sama złożoną umiejętnością.

Empatia w pracy z agresywnymi młodymi osobami to pomaganie tym, którzy chcą się zmienić, w pozbyciu się zniekształceń poznawczych, uzyskaniu umiejętności kontroli emocjonalnej i nauczaniu się zachowań prospołecznych, przy uwzględnieniu ich doświadczeń, zasobów intelektualnych i stanu psychicznego. Zakłada to ze strony trenera konieczność dokładnej obserwacji werbalnych i niewerbalnych zachowań uczestników oraz aktywnego słuchania. Empatia nie jest współczuciem dla agresorów ani okazywaniem sympatii. Wprost przeciwnie, sympatyzowanie z osobami agresywnymi jest zachowaniem nieprofesjonalnym, utwierdzającym takie osoby w przekonaniu, że ich agresja jest akceptowalna, i hamującym postępy treningu.

Konsekwencje

W tym kroku uczestnicy generują możliwe i prawdopodobne następstwa każdej z alternatyw. Należy zwracać uwagę na konsekwencje pożądane i niepożądane dla decydującego, jego rodziny, przyjaciół, wrogów, społeczeństwa, kraju, całej ludzkości. Trener zwraca także uwagę na to, aby w dyskusji uwzględniono konsekwencje natychmiastowe, bliskie, i konsekwencje odległe, długoterminowe.

Typowe pytania podczas dyskusji nad moralnym dylematem.

Upewnienie się co do zrozumienia dylematu – „Mario, mogłabyś mi powiedzieć swoimi słowami, co Jasiak powiedział?” (upewnienie się jak dylemat został zrozumiany, czy jasne jest słownictwo, i co inni o tym dylemacie mówią)

Osobiste doświadczenia – „Czy znasz podobną sytuację z własnego życia?” (Czasami pomaga w dyskusji nad dylematem odniesienie się do realnego życia)

Rozwinięcie interakcji pomiędzy uczestnikami – „Mario, co ty myślisz o tym co powiedział Jasiak?” (zachęcenie uczestników do dyskusji pomiędzy nimi, zadając pytania dotyczące zajmowanych przez nich stanowisk)

Klaryfikowanie – „Mario, co dla Ciebie znaczy sprawiedliwość?” (zadając podobne pytania pomagamy uczestnikom wyjaśniać im ich własne określenia) **obudzanie społecznego myślenia (sondowanie pomagające zaburzać równowagę poznawczą)**

Badanie spornych kwestii – „Mario, czy kłamstwo w obronie przyjaciela, jest zawsze do zaakceptowania?” (koncentracja na jednym lub wielu moralnych problemach podczas dyskusji)

Przełączanie się z jednej roli na drugą - „Mario, wspomniałaś, że Jasiak powiedział, że chciałby żeby jego przyjaciółka skłamała jeśli ją to ochroni. Czy właściciel sklepu chciałby, żeby ona skłamała?” (pytanie uczestników jak oni widzą sytuację z punktu widzenia innej postaci lub z perspektywy do tej pory nie omawianej).

Pytania sondujące badające uniwersalne konsekwencje – „Mario, jeżeli się tak zachowasz, to co z tego wyniknie?” „Mario, jak by wyglądał świat gdyby wszyscy łamiący prawo czuli się usprawiedliwionymi?” Czy „Mario, chciałabyś żeby wszyscy ludzie postępowali w ten sposób w podobnych sytuacjach?” (zapytanie uczestników jak myślą co by się działo gdyby wszyscy postępowali w podobny sposób)

Badanie „odwrotności”– „Mario, czy chciałabyś być potraktowana w ten sposób?” Jak się byś czuł z takim wyborem? Co byś myślał o sobie? Co mogą myśleć /jak mogą się czuć inne osoby? (zapytaj uczestników jak oni mogą na tę sytuację spojrzeć bardziej jako odbiorcy niż jako sprawcy, niech się poczują w „czyjejś skórze” lub w „czyichś butach”)

Kontynuowanie dyskusji

Co by było gdyby – „Co jeśli ta osoba byłaby Twoim najlepszym przyjacielem?” (Takie sondujące pytanie można użyć aby dokonać zmiany dylematu lub uwypuklić jakąś jego szczególność (jeśli oryginalny dylemat „nie pracuje”) lub dla zróżnicowania podejść czy ich zbliżenia.

Uzyskane efekty:

- uczniowie doświadczają wypowiedzi z różnych poziomów myślenia moralnego, co wpływa na analizowanie swoich własnych wyborów i podejmowanie bardziej dojrzałych decyzji moralnych w sytuacji konfliktu deklarowanych wartości,
- uczniowie zespołowo uczą się poszukiwania rozwiązań dylematów, które przeżywają inni rówieśnicy w grupie, nabierają przekonania, że można im pomagać w bardzo trudnych sytuacjach osobistych,
- uczniowie uczą się dyskutować i stosować elementy aktywnego słuchania w relacjach z rówieśnikami, co sprzyja respektowaniu zasad grupowych,
- uczniowie trenują ważne kompetencje społeczne takie jak: empatia, słuchanie innych, dawanie informacji zwrotnej, udzielanie pomocy i proszenie o pomoc, podejmowanie decyzji, rozwiązywanie konfliktów, szukanie rozwiązań w sytuacji dylematu moralnego.

REALIZATORZY PROGRAMU: wychowawcy, pedagodzy szkolni.

ADRESACI: Klasy 4-8 (2-4 dylematy w semestrze szkolnym).